

של לחשיהכישוף, שהיו בשיריה הקודמים, כמו נעלם ואיננו. אין מהם בספר השלישי אלא קולות עמומים ורחוקים, ועל מקומם באו קולות המדברים על הידלדלות האמרנה בכותהכישוף. הלשון השירית, שהיתה רוויה ארכאיזמים וסוגסטיביות מקראית, מפנה את מקומה כליל לשפה פשוטה, יומיומית כמעט, ולא אחת פשטנית ("טיפש מי שמניח לשקוע כרצונה", או "שגעון שכזה שדשא יחשוב שהוא שדה שעורה"). תפנוקי האשה הילדה המשוררת עם שיריה ועולמה, הגעגועים, עומק האהבה והבדידות—שעלו כמו באוב בשירי "אהבת תפוח הזהב" ו"חורף קשה"—הפכו להיות דיון שירי של המשוררת עם עצמה ודיווח על המתרחש בעולם ובעולמה. האווירה התרחקה לגמרי מן המיסטיה הבאלאדי והתקרבה לממשיות ריאליסטית, בנושאים, בסיטואציות ובציורים. ההיואשות מפותה של שירה המעלה עולם של חלומות ודמיונות מתבררת בשיר "דמיון הוא דבר שאין לו שיעור"; וכך היא אומרת שם: "וכל חלום מות נעורך וכל דמיוןך לא יוציאו אותך / מתוך המים". חידת החיים והמוות, געגועי האינסוף, התרדה והפחדים, הפכו אבדן שהוא עובדת-קיום שאין למרוד בה, ודאות איומה שיש להביט עליה בעין מרה ומפוארת (ידיעתי שמר יהיה סופן של הנמלים / הרבה עבודה קשה, ובלו אריכות-ימים).

כל שאפשר לעשות באבדון הוא לשוחח על-אודותיו עם אחרים או להתלונן בלי לצפות לגיחומים. כך אפוא רבים מן השירים נעשים שיחת-תלונה והצבעונית האקזוטית—צעצוע וקישוט, לא עוד איי-שמש-וזהב אלא יבשות חמות מאוכלסות כיעור ומוות. יראת הבדידות והתעיייה אחר האהבה הופכת להיות עולם מרוחק, קר, התחסדות או אף משחק. זעקתה של המשוררת—"אין עלי בנד בכלל / הרי זאת אני הבערת"—קשה לה לתפוס לגבי שיריו של הספר השלישי. כאן הנקל להבחין

שלאבוק ניגש אל הרומן מתוך דמות המספר, או מתוך היחסים בין המספר, הגיבורים והקורא. לפי מידור, רומן דראמתי פותח בנוג, שלא כרומן-האופי הפותח ביחיד (כדוגמה לרומן-אופי הוא מביא את "יריד-ההבלים"). בנובילה דראמטית, אומר מידור, צריך המספר להוביל את הסיפור לספונטאניות כדי שלא יהיה סכימתי. ברומן דראמטי, האופי מקדם את העלילה והעלילה משפיעה על האופי. הרקע נוצר על-ידי מאון כל הלחצים על האפיים של הדמויות. מתוך כך נוצרת סיבתיות פנימית קסדגית; ברגע שחל שינוי באופי חל שינוי בעלילה—ולהיפוך. מידור מדבר על האמת הפנימית של הרומן הדראמטי; עולמן הפנימי של הדמויות מוצג לפנינו כהופעתן כלפי-חוץ, ואילו זו חופפת את מצבן הפנימי. תכונה זו נעדרת מגובלית-האופי. כאן הגיבורים הם טיפיים—דמויות שטוחות. הרומן הדראמטי מתקרב יותר לטראגדיה פואטית, בעוד שרומן מן-האופי מתקרב יותר לקומדיה. ברומן הדראמטי יש התרכזות במעגל-חיים אחד, התרכזות המעשירה את העלילה, ואילו בגובלית-האופי עובר הגיבור מתפאורה לתפאורה. הסיום של הרומן הדראמטי נותן לנו תמונה שלמה ומוגמרת של אופי הגיבורים. בעקבות לאבוק כתב פורסטור את ספרו "אספקטים של הרומן". פורסטור אינו מקבל את גישת לאבוק לגבי הרומן הדראמטי. הוא מחלק את בעיות הרומן לאספקטים אחרים ובהם אספקט העלילה, המובא בקובץ שלפנינו.

לא לעתים קרובות צומחים מבקרים בעלי שיעור-קומה כפרסי לאבוק, א. מידור, וויר-גיניה וולף. מהרצן שלא זכו מאמריהם לתרגום נאות.

ס. ב. ד.

הספר השלישי

קריאה בספר השירים השלישי של דליה רביקוביץ מביאה לידי מסקנה כי המשוררת הגיעה לאיזון נקודת-סיום בכתיבתה. קסמם

* דליה רביקוביץ: הספר השלישי; הוצאת לוינ-אפשטיין, 1969; 64 עמ'.

פי". השואה מרופזת בסיפור העיקרי, "החנות ברחוב הראשי", המופר לנו גם מעייבודו הקולנועי.

ייחודו של גרוסמן בעיצוב הווייתה של השואה הוא בשיטתו המקורית, שהלכה מן הכלל אל הפרט. דרך-כלל מקובל ש"סופרי השואה" מתחילים את תיאורם בגורלו של איש בודד ומפליגים לסבך הכללי של יהודים רבים במחנות-השמדה. גישתו של גרוסמן הפוכה: הוא מעלה את השואה באספקלריה "פעוטה" שלה; בתוך עיירה קטנה, הממשיכה כביכול בחייה המסורתיים, "מחוץ לתחום", כמו של האש הגדולה השורפת מסביב.

היהודים חוששים, אך אינם חשים די-הצורך באסון הקרב לבוא. שכניהם שומעים שהנאצים משמידים את כל היהודים, אך גם תחושתם אינה חריפה עד כדי כך שיראו את היהודים "שלהם", המוכרים להם אישית, כמועמדים להשמדה סופית. אנשי "משמר-הליגקה", גדודים לאומיים סלובקיים, מנסים לעלות על עגלת האנטישמיות ולהתעלל ביהודים. בתוך השאר הם ממנים מקבלי-נכסים—"אריזאטורים"—על עסקי היהודים ומנסים לשדוד מן היהודים את רכושם, שבעידן זמן-מה ממילא לא יהיה לו כל ערך...

וכך מצמצם גרוסמן את מוקדה של השואה, אך את עיקר כבדה הוא מטיל על שני אנשים בלבד: ברטקו, הנגר הסלובקי מצדם של ה"גויים", והגברת לאוטמן, זקנה חירשת ובעלת חנות לכפתורים, מן הצד היהודי. ברטקו הוא ה"אריזאטור" של העסק, שאינו מכניס כלל, ואילו הזקנה האלמנה מתפרנסת מקיצבתה של הקהילה היהודית. הקהילה מוכנה, אגב, לתמוך גם ב"גוי", מקבלי-הנכסים של היהודיה. העימות בין השניים הוא עיצובה של השואה בדרך אמנותית, ללא כל הפלגות ישרות ועקיפות לתהום הזוועה הגדולה המתרחשת מסביב.

ברטקו הוא סלובקי פשוט וישר, הנתקע לתוך "העסק" שלא מרצונו כלל. הוא בעל-מלאכה הגון, המתפרנס בדוחק, ואינו מוכן כלל להיסחף עם "רוחות הזמן" ולפגוע

בבגדים שהיא עוטה עליה; רובם בגדי אבלות, ייסורים, התיסרות.

הרבה מן השירים הם תגובה על גירויים חיצוניים, כמו חדשות ראדיו, מאורע פוליטי, סיפור היסטורי וכיו"ב. דוגמה קיצורנית לרעה הוא השיר "מה קורה לנו" ("והיום מנהמת הרוח בהר הגולן / כחולת-כלבת / מה קורה לנו?"), אך גם בשיר טוב יותר, כמו "קרני חטין", אין למצוא אלא טיפול צבעוני, פוזל-אל-אופנות, בפרט שה היסטורית רחוקה, כבדה במשמעויות רציניות.

שיריה החדשים של דליה רביקוביץ הם שירים של התפכחות, של בדידות וצבעים אפלים יותר, והם מגלים חוסר-אמונה בכוח ניהומו של השיר. דומה כי רגש-אכזבה זה הפך אותה למתלוננת או למספרת. נראה כי בראש-זראשונה הוא נובע מסיומה של דרך-בשיר, מדילדולם של מקורות השיר האמיתי. רק שורות מעטות שבות ומגלות את כוחה לכבוש ולהכריע את הקורא בעצמת הנסיון של חזירתו אל משמעותם של דברים.

3. ז.

סיפורי גרוסמן

סיפוריו של הסופר היהודי-הצ'כי היושב בישראל, לאדיסלאב גרוסמן, עוסקים בקיום ובאיי-קיום—השואה של יהודי סלובקיה. המחבר מעלה לפנינו את הווי-החיים המשותף ליהודים ולסלובקים בעיירה קטנה, אשר נכרת בימי המלחמה, כאשר זכתה סלובקיה ל"עצמאות" בחסותה של גרמניה הנאצית. גם במבחנה של ההשמדה מגלה המחבר בין פשוטי-העם סלובקים המסייעים ליהודים ומנסים להצילם מן "הפתרון הסופי".

* לאדיסלאב גרוסמן: חנות ברחוב הראשי, מבית אבא-אמא, הכלה; תרגום: נחמן בן-עמי; ספרית מעריב / הוצאת אתפז בע"מ, 1969; 255 עמ'.